

Dialektströmningar längs Säveån från Göteborg till Vårgårda

– vad händer under ytan på språket?

Anna Gunnarsdotter Grönberg, fil.dr i nordiska språk

Håller dialekterna på att försvinna? Att svenska dialekter har förändrats under 1900-talet är det få som ifrågasätter, och om vi bara ser (eller hör) till ytan kan det lätt tolkas som att de dör ut eftersom många gamla dialektord inte används längre. Men kanske är det snarare så att de förändras och antar nya skepnader? I min avhandling *Ungdomar och dialekt i Alingsås*, som kom ut 2004, granskas några dialektförändringar från Lerum i sydväst till Vårgårda och Herrljunga i nordost.

Äldre forskning har ofta iakttagit att vattendrag antingen är språkliga gränser eller förenande faktorer. Ett exempel på det första är Göta älv som drar en skarp gräns mellan bohuslänska och västgötska, vilket beror på historiska politiska förhållanden. Ett exempel på det senare är Skagerack, där det längs kusterna i norska Sørlandet, Bohuslän, Halland, Skåne och Danmark finns ett mjukt uttal av *p*, *t*, *k* som *b*, *d*, *g* (köpa–köbe, båt–båd, bok–bog). Språkliga nyheter har ofta spridits över vatten, som historiskt sett varit snabbare farleder än landvägen. En sådan gammal vattenväg är Säveån, som rinner upp utanför Vårgårda och ut i Göta älv i Göteborg. I dag sker få transporter på vattnet, men längs ån går områdets viktigaste kommunikationsleder: E20 och Västra stambanan.

Undersökningen

Materialet består av bandade intervjuer med 97 elever, som går på Alströmergymnasiet i Alingsås men kommer från olika kommuner: Alingsås, Lerum, Vårgårda, Herrljunga och Essunga. Genom att lyssna på inspelningarna har jag räknat hur ofta ungdomarna använder olika uttalsformer och de västsvenska uttrycken *la* ('väl') och *änna* ('ganska, liksom, typ').

Det förekommer få äldre böjningsformer och dialektord i intervjuerna,

och uttalsvarianter som skorrande *r* eller tjockt *l* används bara undantagsvis. *Änna* har i stort sett ersatts av *liksom* och *typ*. *La* förekommer ganska ofta, men har stark konkurrens av *väl*.

Andra dialektdrag förekommer desto oftare. Rikssvenskan skiljer på slutet *ö* i t.ex. *öga* (i ordslut och före andra bokstäver än *r*) och öppet *ö* framför *r* i t.ex. *öra*, men inte västgötskan. Många informanter uttalar ord som *göra* och *höra* nästan genomgående med slutet *ö*. Samtidigt har jag kunnat iakta hur några nya uttalsformer sprids från Göteborg till Alingsåstrakten, bl.a. ett surrande *i*-ljud (som liknar ”Lidingö-*i*” eller ”Viby-*i*” som finns i bl.a. Närke och Bohuslän).

Det finns dock skillnader mellan vilka ungdomar som ofta använder dialektala drag, såväl gamla som nya, och vilka som inte gör det. För att undersöka det, delade jag in informanterna i grupper efter sociala faktorer. Fem faktorer valdes ut för att spegla olika aspekter av social identitet och bakgrund:

1. kön
2. programtyper: grad av yrkes- eller studieförberedande
3. geografiska områden: grad av urbanitet eller lantlighet
4. Alingsås tätort delades in i områden med olika socioekonomisk status
5. livsstil: baserat på intervjusvar om klädstil, musiksmak, fritid, geografisk rörlighet, framtidsplaner m.m.

De fyra första faktorerna bygger på en lång tradition av sociolingvistisk och dialektologisk forskning, medan livsstil är inspirerad av nyare teorier från bl.a. sociologi och ungdomskulturforskning. Livsstil omfattar de övriga faktorerna, på så vis att t.ex. kön och utbildning är en del av analysen. Samtidigt tillför den något genom att man får möjlighet att räkna in fler aspekter av livet. Utifrån en modell som används av opinionsinstitutet *UngdomsBarometern* placerades varje informant i en av sju livsstilsgrupper.

Två exempel på indelning i grupper efter vilken livsstil informanterna har, är livsstilsgrupperna *Kafé-Karin/Kalle* och *Sport-Stefan/Stina*. En *Kafé-Karin* är i typfallet en tjej som bor i radhus i Alingsås och går på ett program som är både yrkes- och studieförberedande. Hon köper kläder på UFF, lyssnar på P2 och P3, är medlem i Amnesty och går ofta på kafé.

Efter gymnasiet vill hon flytta till en storstad och plugga något roligt. En Sport-Stefan är oftast en kille som bor i villa i Herrljunga eller Västra Bodarna och går på ett studieförberedande program. Han köper märkeskläder i sportaffärer, lyssnar på reklamradio, gillar heavy metal eller skejtpunk och ägnar all fritid åt att träna en lagsport. Han vill plugga på Chalmers dit han kan pendla.

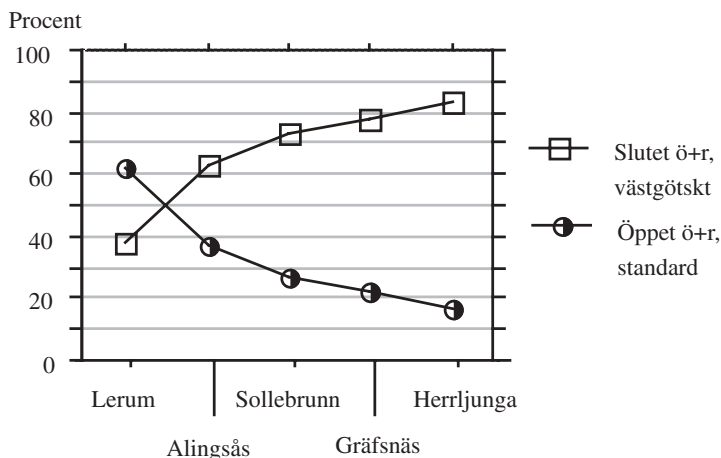
Geografin slående

Ett av de mest slående resultaten är hur stor betydelse geografin fortfarande har för ungdomars språkbruk. Det beror mer på var ungdomarna bor om de uttalar *öra* med slutet *ö*, än vilket program de går på eller om de är tjejer eller killar. Kön, programtyp och livsstil betyder däremot mer än geografi när det gäller bruket av *la* och *änna*. Detta visar att olika nivåer av språket samspekar med olika nivåer av den sociala identiteten.

När uttalsvarianter jämförs med indelningen i fem geografiska områden framträder genomgående ett mönster som sträcker sig längs med E20, järnvägen och Säveån i en sydväst–nordostlig riktning. Två områden, Lerum–Västra Bodarna och Vårgårda–Herrljunga, framstår i nästan alla analyser som ytterpunkter på ett *dialektkontinuum*, med en gradvis övergång från göteborgska till västgötska.

Strax söder om Alingsås blir det märkbart att västgötska former blir allt vanligare och de göteborgska avtar. Även inom Alingsås tätort finns en liknande tendens. Informanter i de norra och östra stadsdelarna (bl.a. Nolby och Ängabo) använder fler västgötska drag, medan de som bor i centrum, söder och väster (bl.a. Torvmossen, Kullingsberg, Tegelbruket och Enehagen) oftare använder standardformer och nya göteborgska drag.

Detta dialektkontinuum illustreras av diagrammet i figur 1. De fem geografiska områdena representeras av var sin ort och deras placering i diagrammet från vänster till höger motsvarar ungefär deras inbördes geografiska spridning från sydväst till nordost. Andelen västgötskt slutet uttal av *ö+r* (*öra* [ø:ra]) är ca 40 procent i Lerum–Västra Bodarna, men så mycket som drygt 80 procent i Vårgårda–Herrljunga. Det är också iögonfallande hur linjerna korsas mellan Lerum och Alingsås – där någonstans verkar göteborgskan och västgötskan mötas. Det rikssvenska uttalet med öppet *ö* framför *r* som i *öra* [œ:ra] används alltså oftast i området närmast Göteborg, medan det västgötska uttalet är vanligast i Alingsås och norrut.

Slutet och öppet uttal av ö+r i de geografiska områdena.

Det är överraskande att andelen slutet *ö* framför *r* är så stor som den är. I takt med att andra äldre drag har minskat i användning, som skorrande *r* och tjockt *l*, skulle man gärna tro att även det slutna *ö*-uttalet borde ha minskat. Så är alltså inte fallet, och kanske ser vi här ett dialektdrag som kommer att ha en stark ställning i denna del av Västergötland även i framtiden. I nordligare delar av landskapet har detta uttal definitivt en mycket stark position.

Eftersom detta dialektkontinuum följer E20 och järnvägen i riktning från Göteborg mot Stockholm, skulle det ligga nära till hands att anta att de rikssvenska standardformerna borde vara vanligare ju längre från Göteborg ungdomarna bor. Men det förhåller sig snarare tvärtom. Ett vanligt mönster när nya former sprids från huvudstadsområdet är att de först förs till andra större städer (som Göteborg), därefter till mindre städer (som Alingsås) och sist till mellanliggande landsbygd (som Gräfsnäs). Mönstret kallas ofta *centrumhoppning*. Det här gäller både allmänt accepterade standardformer, som att uttala *öra* med öppet *ö*-ljud, och mindre accepterade ungdomsspråksformer, som att ha ett öppet *ö*-ljud även i *öga*.

Sollebrunn mot strömmen?

En ort bryter av mot det sydväst–nordostliga mönster som annars är så genomgående: i Sollebrunn, dit varken E20 eller järnvägen går, använder informanterna rikssvenskt standarduttal och göteborgska nyheter i överraskande hög grad. De gör det betydligt mer än informanterna i Vårgårda–Herrljunga, som ligger ungefär lika långt från Göteborg, och ibland även mer än de som bor i Alingsås. Såväl Sollebrunn som Herrljunga och Vårgårda är industrisamhällen omgivna av levande landsbygd, men Sollebrunn är mindre och utgör ingen egen kommun.

Ett exempel är långt *u*, som har tre varianter. Det västgötska uttalet är så kallat sänkt *u*-ljud där uttalet nästan kan dra åt *ö* (*nu* [nø:] ”nö”). Standardvarianten är så att säga ett vanligt *u*-uttal (*nu* [nu:]), och det nya som är på väg in i Alingsåsområdet från göteborgskan är ett diftongiskt uttal som nästan låter som ”uv” (*nu* [nʊβ] ”nuv”). Informanterna i Sollebrunn använder det diftongiska göteborgsuttalet nästan lika ofta som de i Lerum–Västra Bodarna (ca 15–20 procent), till och med mer än de som bor i Alingsås tätort (ca 10 procent).

Här räcker inte avståndet till Göteborg som förklaring. De andra sociala faktorerna, särskilt livsstil, behöver också vägas in. Vid en närmare titt på vilka som ofta använder det göteborgska diftongiska *u*-uttalet (liksom surrande *i*-ljud), visar de sig ha mer gemensamt än att de bor i Sollebrunn. Det rör sig om nio tjejer som främst går på studieförberedande program och har en mycket aktiv och förändringsbenägen livsstil som efter *UngdomsBarometerns* modell kallas *Aktiva Anna*. De har höga studie- och yrkesambitioner, och de längtar efter att flytta – först till Alingsås och sedan till Göteborg eller någon annan storstad. Det finns inslag i Sollebrunn-tjejernas grupptillhörighet som tyder på att de har ett större behov än andra informanter att identifiera sig med andra geografiska områden än det egna. (Den som sett Lukas Moodysons film *Fucking Åmål* kan tänka på Alexandra Dahlströms rollfigur, som illustrerar detta mycket bra!)

Killar, tjejer och la

Näst efter geografi är *kön* viktigast, men på två olika sätt. Bruket av *la* och det rikssvenska *väl* illustrerar detta. Om samtliga resultat räknas ihop visar det sig att killarna använder *la* i mycket högre grad (43 procent) än

tjejerna (17 procent). Detta ligger helt i linje med en stor del av tidigare sociolingvistik och dialektforskning, som ofta visat att män använder mer dialektala former än kvinnor.

Men om kön kombineras med program (och med livsstil) framträder andra mönster som tyder på stora skillnader mellan socialgrupper när det gäller hur man formar och uttrycker sin könsidentitet med hjälp av språket. Killar är en ganska homogen grupp när det gäller bruket av *la*. Tjejernas resultat varierar mer i relation till andra sociala faktorer.

På yrkesförberedande program och i mellangruppen är resultaten jämna, både tjejer och killar på yrkesförberedande använder *la* ofta (ca 40 procent) medan båda könen i mellangruppen använder *la* lite mindre ofta (runt 20 procent). På studieförberedande program skiljer det sig däremot mycket kraftigt åt, killarna använder *la* lika ofta som informanterna på yrkesprogrammen (40 procent) medan tjejerna nästan inte använder det alls (5 procent).

Tjejer på yrkesförberedande program använder *la* i mycket högre grad än de andra. Tjejer på studieförberedande program verkar anpassa sig oftare mot standardspråket, kanske som en förberedelse inför fortsatta studier och flytt från Alingsås, medan tjejer på yrkesförberedande program och vissa program i mellangruppen oftare använder traditionella västgötska drag och utbildar sig till yrken som ger jobb på hemorten.

Slutord

Inledningsvis frågade jag om dialekterna verkligen håller på att försvinna. Men allt tyder på att dialekterna i dagens Sverige fortfarande lever kvar, även om de förändras genom att vissa drag försvinner och andra plockas upp från bl.a. närliggande regioncentra – så som dialekter ständigt har förändrats och förts vidare mellan generationer. Skillnaden mot tidigare generationer är att ungdomar ofta rör sig över större geografiska områden och därmed använder dialektala drag som är gemensamma inom ett större område än den egna hembyn eller stadsdelen. Det finns inget som talar för att alla ungdomar skulle identifiera sig med hela Sverige. Vissa identifierar sig med hemorten, andra med närmaste större stad, några med Stockholm. Men dialekten är fortfarande en viktig del av identiteten.

Man skulle kunna tänka sig att de stora samhällsförändringar som har skett under 1900-talet skulle skjuta undan geografien till en betydelselös

faktor. Så är det alltså inte. Variationen är överraskande stor inom ett område som är ca 60 km långt, och spridningsmönstret följer i stort sett E20, järnvägen och Säveån. Dagens kommunikationsleder på land är alltså lika viktiga medel för spridningen av nya dialektdrag, som gårdagens vattenvägar ofta var. Det faktum att informanterna i Sollebrunn bryter mot mönstret tyder dock på att det finns fler faktorer inblandade än geografi. Inte heller skillnaderna mellan informanter i Lerum och Herrljunga kan förklaras med enbart avstånd till Göteborg. Förklaringarna ligger istället i kulturgeografiska förhållanden, som bl.a. kan relateras till livsstilar.

Resultaten från Alingsåsundersökningen visar att påverkan på dialekten kommer från flera håll samtidigt: främst standardspråket och göteborgskt ungdomsspråk, som i sin tur är påverkat av allmänt ungdomsspråk. Samtidigt är användningen av flera äldre västgötska drag förvånansvärt hög. Bruket av slutet *ö* framför *r* visar att västgötskan i Alingsås med omnejd fortfarande lever, om än i annan form än hos äldre generationer. I andra delar av landet ser påverkan annorlunda ut, bl.a. beroende på vilka regioncentra som finns. Men med stöd i tidigare och pågående forskning av dialektanvändning och dialektförändring i bl.a. Norrbotten, Västerbotten, Uppland, Sörmland och i våra nordiska grannländer vill jag hävda att dialekterna lever vidare bland ungdomar på de allra flesta håll i Sverige i dag – i förändrad form och i mer varierande grad än tidigare.

